

Hol vagyunk hát?

A Mezőségnek hívott erdélyi dombvidék kellős közepén, Kolozsvártól negyven, Marosvásárhelytől hatvan kilométernyire, távol a vasúti és szellemi közlekedés ütőereitől, hajdani lápok, tavak, nádasok kiszikkadt völgyében. Makkai Sándor püspök úr, néhány évtizede, regényt írt rólunk, vagy inkább segélykiáltást, az volt a címe: *Holttenger*. Hasonlatos hozzá valóban a vidék domborzata. Valamikor tenger volt itt, azután elment valamerre, mi itt maradtunk, hasonlóképpen a vízi világból — a természet sanyarú változásaiban — az élelmes kétéltű békák is. Itt koncerteznek a házunk alatt a tocsogós réteken. Azóta, hogy Herman Ottó erre járt, elmentek még a kócsagok, a piros lábú cankók és a bölömbikák. A kivágott nádasok helyén a közelünkben, Mezőzáhon és Gyekében, halastavak létesültek.

A hegyéleken fűrótornyok, a határban éjjel is dörgő traktorok jelzik, hogy iparosodunk. Három irányból aszfalt-út közeledik felénk; a falu végén, a keresztútnál várjuk a találkozásukat. Őcsém időnként elébük gyalogol, s jön vissza a hírrrel: a marosvásárhelyi elakadt, a kolozsvári közeledik rendületlenül.

Visszapillantás

A falu települési formája a jobbágyi esetlenségben alakult. A mértanian pontos, rideg szászok szétszórtságunk és rendetlenségünk láttán a világ kezdetére vagy végére gondolnak. Semmiképpen sem a megállapodottságra. Pedig ősiség dolgában nincs panasz. A pusztakamarási birtokok körüli marakodás már a XIII-ik században kezdődött. A székelyek, kiknek rokonszenves természete, sőt életformája volt a sérelmezés, már 1571-ben panaszt emeltek az erdélyi rendeknél a kamarási udvarház költséges építkezése miatt. A ma is palotának nevezett állami gazdasági székház nem tartozik építészetünk remekei közé. Jobbmódú gyapjúkereskedő is lakott már ilyenben. A székely panaszt az illetékesek ezúttal sem vették figyelembe. Mátyás keze nyúlt hajdan idáig. Bizonyos Ungár János tőle kapott is birtokot 1467-ben. Kézről kézre kerülve voltunk a Laczkfyaké, a nagyváradi püspökségé, a Kemény Boldizsáré, Kemény Annáé meg a Kemény Zsigmondé is.

(Ő az egyetlen, akitől nem elvenni, hanem átvenni kellett valamit. A terhes mivoltában is kovásztermészetű örökségét. A könnyveit ugyan itt senki sem olvasta, de tébolyba hulló szenvedéseinek, nemzetföltő gondjának legendája máig is föl-föllobban a sírja környékén. Konok sírköve fektében is mondja a tanulságot a másnak világlító s önmagát elemészítő fáklyáról. Vele, mint minden költővel, egy csipetnyi eszményi emberség költözött a világba. A helyi megítélés szemszöge persze, sajátosan jobbágyi; aranyat szórt kocsijából a nép közé, mondják, amit nehéz elhinnünk róla, hiszen garasos gondokkal küzdött. A neki tulajdonított gesztust mégsem szabad elvitatnunk. A képzelt aranyakat egyszer talán átválthatjuk — szel-

lemiekre. Ha nem is saját könyvtárából, mit a háború Kamaráson máglyára küldött; ha nem is az értetlenségből, mely itthoni kiadását még mindig akadályozza, újabb igazolásaként a túlzók — rajongók? — ama természetének, amellyel rendszerint saját ügyüket sodorják válságba. A könyvtárak azért itt-ott még őrzik búskomor aggodalmaikat. Ebben a faluban azt a néptanítót kell csak kívárnunk, aki kinevezése után legalább egy délutánra beveszi magát Kemény írásai közé.)

A falut háromnegyedrészen románok, negyedrészt magyarok lakják. Az EGÉSZTől kaptam útravalóul a gyermekkor élményvilágát, a *negyedrésztől* a küszködő nyelvet, e színes kis bóját a vizek hullámmozgásában. Küszködöt mondtam, a csepre gondolva, melynek bizonyára nincs könnyű dolga, mikor a közhely szerint a tengert kell visszatükröznie. Akármilyen bőven is számolom: alig százötven főnyi közösségtől tanultam magyarul. Olyantól, melynek Balassija, Csokonaija, Arany Jánosa, nyelv-újítója és nyelvcsőze a mindenkori tiszteletes úr volt, régi fegyvertársai-val: Károli Gáspárral és Luther Mártonná., kiknek zsoldárklapanciáit fújtuk minden vasárnapon a templomban. Így énekelgetve, ha nem is nyertük el a feltámadást, a hozzávezető legrövidebb utat: a kihalást elkerültük. A fogyasztásnak zezugosabb ösvényeit választottuk. Kaptuk inkább, a feudális birtokok szorításában. 1762-ből származó kimutatások szerint Kálvin gyülekezete a mainak háromszorosa lehetett. A század vége felé indul erős fogyatkozásnak. 1764 a madéfalvi siculicidium, a székelygyilkolás éve; a katonafogdosásé, a szökevényeké. Szoknyás ispánunk, Mária Terézia, a kötelet nyilván itt is kivetette ránk. Meg II. József is, kíméletlenül. Alig néhány emberöltő alatt egész családfolyamok — Csániak, Bónik, Hodorok, Bálintok, Tolnaiak — tűnnek el, mintha a föld nyelte volna el őket. A föld valóban tetten érhető, fejfák tanúskodnak róla. De az anyakönyvileg bejegyzett huszonhét Máténak jórésze más irányba szivárgott el. Egyiknek, másiknak a neve után ez áll: fugitivus. Kik voltak a Kósák, Kacsók, Újlakiak, Toldik? Hírük-hamvuk sincs. Du Prix Adéla nevű asszonyságról gondolom, hogy lelkész férjét kellett követnie; a pap vándorfajta. De mi készítette a zsellér Székely Ferencet, hogy hét gyerekével fölkerelkedve, kutyáját a szekér után kötve meg se álljon Marosludasig? Taszítás és vonzás erői változatosak voltak és maradtak. Ezt most nem kutathatom. Ízelítőt nyújtok csupán Istók Sándor uram töredékes népmozgalmi dolgozatából. E szerint a lemorzsolódás évszázados folyamata az első világháború befejeztével megcsendesült. 1918—1938 között a lélekszám 329-ről 300-ra fogyott. Csupán! Ez idő alatt születtek 238-an, elhaláloztak 130-an, más vallásra való áttérés útján a gyülekezetből, és egy füst alatt a nyelvi közösségből kiváltak 25-en. Nagyonbrészt nők. Ezen nem kell csodálkoznunk. Az Úrvacsora képletes táplálék, míg az áhított férfi kézzelfogható valóság. E régi egyházi följegyzést lapozva mégis úgy látom: az apadás fő oka a nagymérvű gyermekhalandóság. 1921-ben például a születések száma tíz, elhunyt ugyannyi. 1927-ben, mikor magam is a világra jöttem, születünk összesen tízen, életben maradtunk négyen. Korosztályom hatvan százaléka az élet szokásos kerülői nélkül az anyamellről fordult egyenest a sírba.

(Anyám úgy látta, hogy én is utánuk megyek, ha nem egyébért: puszta szolidaritásból. Éjszakákon át sírt a bölcsöm felett. A rongyba

kötött cukros kenyérből — a dajkáló kebel gyatra utánzata — egyáltalán nem lehetett ínyemre. Sokáig bizonytalankodtam, hogy anyám ajándékát — e szamárköhögéses, himlős, lázas valamit, az életemet — elfogadjam-e. A jelek szerint, mindig is befolyásolható lévén, megmaradtam. Igaz, a csábítás szép volt és változatos. Erre most jövök rá, midőn az asszonyoknak egész kis csapata közli velem, hogy bögs-csittó szándékkal mily sokfelé hordozott el engem karban, kötényben, csókolva, rázogatva, égneik emelve, keblére vonva és csiklandozva, csak kedvet kapjak az élethez.)

1940-ben a bécsi döntéssel, az amúgyis laza közösség közel kétharmadára csökkent. A katonai kötelezettség — főleg a kaukázusi hideg — elől menekülve, a magyarok északi irányba, a románok délnek szökődtek át az ideiglenes határon. Családok, egész nemzetségek maradtak a házban férfikéz nélkül. A határátlépőket, ha elcsípték, börtönbe zárták. Kutas Ferenc — anyám húgának férje — közel egy esztendőtt ült Nagyszébenben. Elvándorolt a cipész, a kerekes, a kovács, a szücsmester — az egész iparunk! — továbbá hét nagybátyám, kilenc unokatestvérem, öt nagynéném, el a tanító is családostul.

(Egy szalmazsák tetején magam is Enyedre kerültem a híres Bethlen-kollégiumba tanítójelöltnek. Ott a boltíves kapu alatt egy sánta pedellus fogadott engem, majd Vita Zsigmond, kultúrhistoriánk tudós doktora, a könyvtárban pedig Móricz Zsigmond, Illyés Gyula, Veres Péter és Tamási Áron. Előttük levettem a sapkám és jó hangosan bemutatkoztam.

— Te miért ordibálsz úgy, amikor kérdezlek? — förmedt rám a hétszálbajuszú felügyelő tanár. — Otthon mind süketek vagytok?

— Reformátusok! — vágtam hozzá a hangom, amitől, úgy láttam, meg is tántorodott.

— Hányan vagytok?

— Egy vékonyabb templomozásra való.

— Hát a többi? Amitől az istentisztelet vastagabb lehetne.

— A többi szerteszéledt.

— Ezzel a hittérítő hangoddal akarod összeszedni őket?

— Ha lehetne — enyhültem a vigyázásból.

— Ha netán püspök óhajtánál lenni, tudd, hogy nyolcszáz ezren vannak és egymillió katolikus, unitárius meg miegyéb.

Pislogtam zavartan. Ekkora gyülekezetről annak előtte nem volt tudomásom.)

A faluból eltávozottak a felszabadulás utáni hónapokban töredékesen kezdtek hazaszállingózni. Volt, aki csak éppen elsírta magát a viszontlátás örömeiben, azzal ment tovább Kolozsvárra, Marosvásárhelyre munkásnak, szolgálonak, üzemi kapusnak. A többit a közelgő földreform tartotta itthon. Nehány számadat létalapunk változásairól. Az első világháború utáni részleges földreform során a Kemény bárók 4135 holdas birtokából kisajátítottak 2114 holdat. (Azelőtt mindössze 106 holdnyi művelhető terület volt a parasztok tulajdonában.) Két évtized alatt a megmaradt uradalmi birtok a felére fogyott. Az osztásnál egy-két holdnyi szántó így is jutott valamennyiünknek. Került valami a lábunk alá, ahol a sarkunkat megvessük. Ilyenformán 1962-ig a lélekszám 420-ra szaporodott. Ebből néhány esztendő leforgása alatt újra eltávozott 120 sze-

mély. Egy részét a gyorsütemű iparosodás szívta föl — városi élet, alacsony házbérű állami összkomfort. Az itthonmaradottak 32 gyermeket járatnak a négyosztályos magyar iskolába, 20—25-öt — helybéli továbbtanulás végett — a nyolcosztályos román iskola felső tagozatába. A középiskolát végzettek közül egyetlen fiatal maradt itthon. A többi — féltucatnyi — városon telepedett meg. Szerény igyekezettel pótoljuk őket. Hét-nyolc gyermek születik évente. Mióta orvosunk van, szülőitthon és orvos-ság „zsákszámra“, a halál is ritkábban látogat. Évente kétszer-háromszor.

Az elemi iskolában osztálytársaimnál hamarabb tanultam meg a be-tűtetést. A sikongó palatábla fölé hajolva, ebéd közben is mámorosan róttam a szavakat. Úgy éreztem: mindahánnyal egy-egy titkot csípek fű-lön. Még nem tudtam, mit kezdek majd velük, merre s mi végett indítok rohamot. De hogy leírtam például a félelmetes szót: *báró*, máris többnek éreztem magam, majdnem egyenrangúnak a betűk rácsai mögé vetett fogalommal. A világ birtokbavételének illúzióját éltem át: szavaim egyes csapatának eszméltető, titkos erejét. Más örökségre — semmilyen ingó és ingatlan vagyona — nem számíthattam. Az ősök tankönyvbe foglalt testamentumaira sem. Mivel sáfárkodtam volna? A magaméihoz tehát, közeli és távoli rokonoknál új szavakat eprésztem. Degenyeges, fazekas vándorszekelyek szekere körül ólálkodva egy-egy friss jelzót, ígét, iker-szót dugdostam a nyelvem alá, s rohantam szívdobogva, mintha kancsót loptam volna: *iafia!* Anyám nevetett: pap lesz belőlem. Kérkedtem való-sággal, mi mindennek tudom az elfelejtett — vagy soha meg sem tanult — nevét.

Vitorláim csakhamar összehuttyantak. A magyar irodalomba tévedve föl kellett figyelnem valóságos helyzetemre, miszerint nem erdőbe, hanem bokorba születtem, az anyanyelv mezőségi dirib-darabjai közé, ahol min-den, amiből a legkisebb költőnek is föl kellene ruházkodnia: csupa marad-vány, foltnak való, szalagvég, elhullajtott kacat. Téli estéken Arany *Toldija* tartott ébren, azzal a döbbenettel, mint mikor a szilvafáról a há-tamra esve szavamot vesztettem. Nem ismerjük a nyelvünket! — kezdett sajogni bennem a felismerés, véget vetvén az iskolai dolgozatírás boldog-ságának. A világ teremtésének bibliai homálya vett körül és a bizonyta-lanság: a vásár végére születtem-e, vagy az elejére? A fölszedett sátrak, indulásra kész társzekerek, a lacikonyha körül lerágott és elhajított cson-tok, a lebontott körhinta látványa — hunyt pilláim alatt a színes hintók, sörényes kék faparipák káprázatával — minden cseresznyevásárkor el-szomorított. Ez a korai emlékem nyirkos érzésként szivárgott az erőfeszí-téseim közé, hogy valamiképpen fölfogjam helyzetünk való értelmét: hogy miért gyakoribb a pusztá dúdolás, a sejej, sajj, mint a szöveges ének; miért kellene mezei rokonaimat utánozva a kutyát *kucsának*, a macskát *matykának* ejtenem. Némáság, az nem volt. Mint valamely nagy csata után, veszteségek és hőstettek számbavételeként szólt a mese. Ha ugyan mesélés volt az: a kényszerű sietség a történet csattanója felé, csupaszon sántáló mondatok buktatói között; a helyzetek, fordulatok, lélek-állapotok szőszegény elnagyolása; a képzelet mögött kullogó kifejezőkészség elesettsége; a feltáratlan maradt természet, névtelen virágaival és egyetlen esőjével, amely — későbbi megfigyeléseim szerint — sohasem szemerkélt, nem zengett, zuhogott, nem dobolt, nem paskolt, semmilyen más változatában meg nem jelent, mindig csak esett.

Mikor elkezdtünk beszélni: mintha gereblyével fésülködtünk volna.

Újra meg újra visszatértem a *Toldi*hoz. Nyelvünk erdőzúgását hallgattam benne. Miután végigborzongtam a réti farkasokat és Bence hűségében apámra ismertem, miután karizmaimat a Miklóseival összemértem, azzal kötött le tizedszer is, ami a kielégített kalandvágy helyén egyre növekvő hiányérzetemet enyhítette: beszélni tanított. A lehetetlen sajgó kísértéseit éreztem: fölshipantani szavanként az egészet, utolsó jelzőjét is eltárolni az üres kamrákban. Az uradalmi gyümölcsösbe szabadulva kapott így el a vad mohóság, a tatárkodás fosztogató ösztöne: leszaggatni, ing alá rejteni, kabátujjba, nadrágszárba dugdosni, ágastul tördelni mindent, amit lehet, hazarohanni vele, föl a padlás sötét zugába, zabálni gyomorrontásig, fogvásásig, álkapocszsibbadásig.

Kedvemre bódoroghattam a kertben, amelyről eladdig nem volt tudomásom. A friss szerzemény: szavaim birtokában, többletem miatt a magánynak is enyhe szorongásával, reggelenként úgy ébredtem, mint egy álruhás királyfi, akinek titkos küldetése van: megváltani a senyvedő nyelvet újabb vásári pofonok árán is; kimenekíteni a „csukot“ a romlás boszorkány-varázslatából, nagy népünnepségen visszaadni „u“-hangzójára, a vesszőt, és az elorzott „ty“-betűt, amely szinte csúfolódásképpen került a macska hátára. „Felesleg“ — mondja nagybátyám fölösleges helyett; szavai össze-vissza röpködnek, mint a vak madarak. Hogy látásukat visszahozzam, lapot indítottam. Arany János modorában írott verseimet irkalapra sokszorosítva, a cinterem környékén ághegyre tűzve, bokor alá rejtve kezdtem terjeszteni. Másnapra mindig eltűnt a csalétek. Valószínűleg a papírhiány miatt. „Valaki röpcédula szórja“ — mondta egy idő után a sánta segédjegyző. S mivel a szomszédunkban lakott, velem fordítottatta le az ugyancsak féllábú hexametereket.

A versek nagyon szépek, mondta. Nincs bennök politika, nem veszélyesek. Arról tudósítanak, hogy valaki megbolondult.

Azon a nyáron egy királylány is segítségemre jött. Éva kisasszonynak szólítottuk. A vasárnapi iskolai mozgalom keretében népdalokra tanított bennünket. Egy hétre rá, hogy megjelent, már zengett a falu, mint egy óriási hangszer. Vadonatúj hangon, összeölelkezve, valamennyi utcán végigkérkedve fújtuk, hogy a csitári hegyek alatt régen leesett a hó. Hol vannak a csitári hegyek? Senki sem tudta. Nem is volt fontos. Napközben csapatostul leptük el a fenyvest; a pázsitra hasalva, állunkat és figyelmünket felpockolva hallgattuk Éva kisasszony tanításait, találós kérdést, balladát, Bartók és Kodály gyermekdalait. Azután fenyőfák tetején gyakoroltuk magunk. Röpködtünk valósággal, mint egy megrészegült rigósereg. Gyönyörködtünk a lelkünkre szabott új ruházatban, izleltük az átváltozások váratlan lehetőségét, miszerint „ha meghalok, szellő légyen belőlem“. Mikor nyár végén elment, a királylány fölfedte magát: László Dezsőnének hívták. Más esztendőben nem jött vissza és azután sem. Bartóknak, valamint Kodálynak is az volt az egyetlen látogatása Pusztakamaráson. Máiig sem ismerik őket. Hét gyermeket kérdeztem meg, s nyolcan rázták a fejük: nem tudják, kik lehettek ezek az emberek. Bartalis urat ismerik; volt egy favágó gépe. Éva kisasszony dalai azért — ha csak részben is — megmaradtak, mint az élő növények.

Részlet a szerző Anyám könnyű álmot ígér című könyvéből